
ISTRAŽIVANJE PODRIJETLA UMJETNINA U MUSEUM OF FINE ARTS U BOSTONU

IM 43 (1-4) 2012.
POGLEDI, DOGAĐAJI, ISKUSTVA
VIEWS, EXPERIENCES, EVENTS

IVONA MARIĆ □ Muzejski dokumentacijski centar, Zagreb

IVA VALIDŽIJA □ Muzejski dokumentacijski centar, Zagreb

U Zagrebu je od 10. do 15. ožujka 2013. g. održana radionica o istraživanju podrijetla umjetnina - *Provenance Research Training Program* (PRTP) - u organizaciji Europskog Shoah instituta za baštinu (European Shoah Legacy Institute, ESLI), te pod pokroviteljstvom Ministarstva kulture Republike Hrvatske. Kao suorganizatori programa i domaćini sudjelovali su Muzejski dokumentacijski centar i Hrvatski državni arhiv.

ESLI je međunarodna ustanova sa sjedištem u Pragu, utemeljena 2010. g., a svojim je djelovanjem usmjerena na rješavanje pitanja iskrsnulih kao posljedice Drugoga svjetskog rata i holokausta, što se ponajprije odnosi na pitanje povrata umjetničkih djela i kulturne baštine koja je bila otuđena od židovskih vlasnika. Riječ je o milijunima konfisciranih predmeta, od kojih su mnoga vrijedna umjetnička djela neko vrijeme bila u privatnim kolekcijama nacističkih vođa, od Hitlera nadalje, dok su djela moderne umjetnosti, koja su smatrana izrazito nepodobnima, rasprodana na aukcijama te se mnogima gubi svaki trag. Pola stoljeća nakon završetka rata neka su se od ukradenih djela našla u postavima poznatih svjetskih muzeja.

Potaknut sve većom dostupnošću dokumentacije u arhivima i razvojem baza podataka na internetu, ESLI je 2011. g. razvio projekt stručne izobrazbe o istraživanju podrijetla umjetnina - PRTP. Riječ je o programu interdisciplinarnog pristupa koji svojim polaznicima nudi povijesni pregled provedbe kulturne pljačke za vrijeme Trećeg Reicha te ih upozna s metodološkim alatima za istraživanje podrijetla muzejskih predmeta unutar državnih i međunarodnih zakonskih okvira. Nakon Magdeburga, gdje je prošle godine održana prva takva radionica, Zagreb je drugi grad-domaćin odabran kao središnja točka za Srednju i Istočnu Europu.

Iz niza predavanja međunarodnih stručnjaka, među ostalima pravnika, muzejskih djelatnika, voditelja baza podataka o ukradenim umjetninama, arhivista i povjesničara, kao posebno važna za muzejske djelatnike izdvojili bismo predavanja Victorije Reed, američke kustosice zadužene za istraživanje podrijetla umjetnina, koja od 2003. g. radi u Museum of Fine Arts (dalje MFA) u Bostonu.

Govoreći na temelju američke muzeološke prakse, potreba za zapošljavanjem kustosa koji bi se isključivo bavio istraživanjem podrijetla nametnula se nakon 1998. g., kada je u Washingtonu održana Konferencija o dobrima iz razdoblja holokausta¹ (Washington Conference on Holocaust Era Assets). Usto, potkraj 1990-ih objavljene su i muzejske smjernice, na primjer smjernice Američkog udruženja muzeja² (American Alliance of Museums, AAM), prema kojima institucije članice imaju obvezu istraživati i dijeliti stečene informacije o podrijetlu muzejskih predmeta čije je vlasništvo u razdoblju od 1933. do 1945. g. bilo nepoznato ili nerazjašnjeno. Uz standarde vezane za nezakonito prisvojene predmete za vrijeme nacizma, ustaljuju se i standardi za drugo problematično područje - za arheološki materijal i antičku umjetnost.

Museum of Fine Arts u Bostonu

MFA je otvoren 1876. g. kao opći muzej s edukativnim pristupom. Njegov fundus, koji je u početku imao oko 6 500 umjetnina, danas broji više od 450 000 predmeta koje posjetitelji (njih milijun u godini!) mogu razgledati u zbirkama što obuhvaćaju razdoblje od pretkolumbovske Amerike do suvremene umjetnosti.

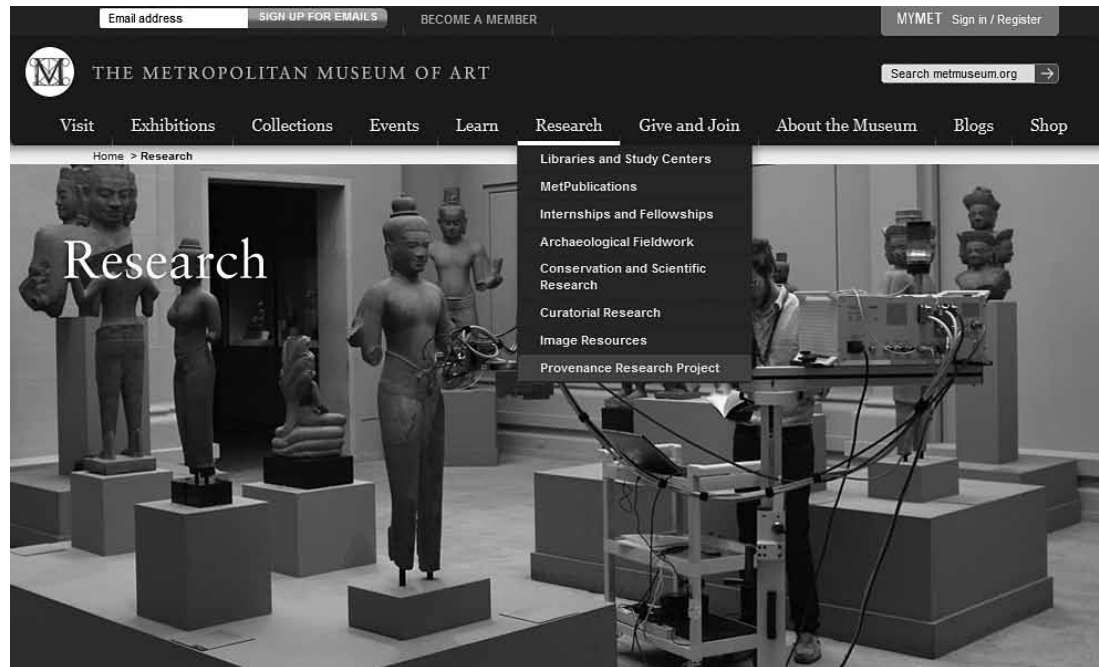
Kustosi za istraživanje podrijetla umjetnina još su uvijek iznimno malobrojni u muzejskom svijetu, a MFA je upravo to radno mjesto otvorio 2010. g., zaposlivši na njemu Victoriju Reed. Uz istraživanje podrijetla predmeta iz fundusa MFA-e koji su u spornom vremenskom razdoblju (1933. - 1945.) mijenjali vlasnike, zadaci Victorije Reed jesu i istraživanje, odnosno procjena potencijalnih akvizicija - građe koja je ponuđena na otkup ili kao donacija Muzeju (u 2012. g. za muzej je pribavljeno 1 630 predmeta) te istraživanje građe koja dolazi na posudbu, a u vlasništvu je drugih ustanova.

Dio fundusa MFA-e koji je podvrgnut istraživanju obuhvaća oko 1 600 europskih slika te 21 000 skulptura i predmeta umjetničkog obrta za koje je potrebno osigurati odgovarajuću dokumentiranost podrijetla, odnosno povijesti vlasništva. Budući da je riječ o iznimno velikom broju umjetnina, prednost pri istraživanju uvijek imaju najosjetljiviji slučajevi. Tako je nakon 1998. g. započela identifikacija predmeta za koje se sumnjalo da su možda bili židovsko vlasništvo te da su konfiscirani ili pod prisilom prodani za vrijeme vladavine Nacionalsocijalističke stranke u Njemačkoj.³ Riječ je o djelima nastalima zaključno do 1946. g. Materijal podlošan istraživanju jesu akvizicije nabavljene nakon 1932. g. ili one koje su između 1932. i 1946. g. mijenjale vlasnika, a u navedenom su se razdoblju nalazile, ili

1 Nakon održavanja Konferencije ustanovljene su opće smjernice vezane za židovsku baštinu ukradenu za vrijeme vladavine Trećeg Reicha: *Washington Conference Principles on Nazi-Confiscated Art* <http://www.state.gov/p/eur/rt/hlest/122038.htm>

2 URL: <http://aam-us.org/resources/ethics-standards-and-best-practices/characteristics-of-excellence-for-us-museums/collections-stewardship>

3 URL: <http://www.mfa.org/collections/provenance>

sl.1. The Metropolitan Museum of Art: na mrežnoj stranici u kategoriji 'Research' kao posljednja u nizu pojavljuje se podkategorija 'Provenance Research Project'.

URL: <http://www.metmuseum.org/research/provenance-research-project> (25.11.2013.)

su se mogle nalaziti, na području kontinentalne Europe. Istraživanje vlastite zbirke tako postaje još jedna muzejska zadaća zbog zakonski jasno definiranog prava vlasništva. Naime, glavno polazište američkog zakonodavstva jest da se ne priznaje vlasništvo nad ukradenim predmetom, bez obzira na to je li on ukraden 1901., 1941. ili prošle godine. Potraživanja pravih vlasnika, s kojima se MFA u posljednje vrijeme nerijetko susretao, rezultirala su (na štetu Muzeja) otpisom nekih vrijednih predmeta iz zbirke predmeta koji su bili znanstveno obrađeni i o kojima se možda desetljećima brinuo ili je, kao u nekim slučajevima, sklopljena financijska nagodba, prema kojoj je Muzej zapravo morao ponovno otkupiti određeno umjetničko djelo.

Pogreške koje su se pojavljivale tijekom 20. stoljeća pri akviziciji građe

Na temelju svoga dosadašnjeg iskustva u istraživanju zbirke bostonskog MFA, Victoria Reed je uočila neke načine pogrešnog djelovanja muzejskih kustosa, od kojih su sljedeća tri bila najučestalija.

1. Nedostatak dosljednosti pri nabavi građe glede ispitivanja o vlasništvu nad umjetninom ili nepostavljanje "pravih" pitanja o vlasništvu koja su nužna za provjeru podrijetla.
2. Nепрепозnavanje činitelja rizika, uključujući nedostatak povijesne perspektive i svijesti o ozbiljnosti krađe koja se događala za vrijeme Drugoga svjetskog rata, zbog čega je tržište umjetnina preplavljeno ukradenim predmetima; nepostojanje svijesti da ne postoji samo jedan, već da su činitelji rizika mnogobrojni.
3. Nedostatak pouzdane dokumentacije - vjerovanje na riječ prodavatelja ili donatora o vlasništvu, umjesto da se uspostavi papirnati trag.

Primjer slučaja istraživanja predmeta iz zbirke Museum of Fine Arts (MFA)

Autoportret kao ratnika, muška glava od nepečene gline obojena temperom, jedinstveno je djelo u opusu Oskara Kokoschke iz 1909. g. Prema podacima o podrijetlu objavljenima na stranicama MFA-e u kolovozu 2005. g., postojala je praznina između 1909. g., kada je djelo bilo u posjedu arhitekta Adolfa Loosa u Beču i 1960., kada ga bostonski Muzej otkupljuje od World House Galleries iz New Yorka. Idući novi trag pronađen je u katalogu izložbe *Kokoschka*, održane u kasnu jesen 1941. g. u Buchholz Gallery u New Yorku.

U njemu je na popisu izloženih djela bila i *Muška glava* iz 1908. g. - posudba od Bonestell Gallery, također iz New Yorka. Uzevši u obzir da je Loos kupio djelo na prvoj Međunarodnoj izložbi u Beču koja se održavala od svibnja do rujna 1909. g., te da je ono ostalo u njegovu vlasništvu do smrti 1933. g., istraživanje se sužava na razdoblje između 1933. i 1941. g. Zna se da je barem od 1941. do 1948. g. skulptura u posjedu Bonestell Gallery, a već je 1956. g. u privatnoj njujorškoj zbirci. Godine 1958. vlasnik su World House Galleries, koje djelo prodaju MFA-i.

sl.2. Museum of Fine Arts Boston: na mrežnoj stranici u kategoriji 'Collection' pojavljuje se podkategorija 'Provenance'.

Slučaj je potpuno razjašnjen pronalaskom pisma gđe Helene Scheu-Riesz u arhivu Galerie Welz, datiranog 23. svibnja 1956. g. Ona i njezin suprug bili su prijatelji slavnoga arhitekta, nakon čije su smrti preuzeli vlasništvo nad skulpturom. Štoviše, H. Scheu-Riesz je 1937. g. emigrirala u SAD, ponijevši skulpturu sa sobom. Dok je djelo bilo u njezinu vlasništvu, posuđeno je Bonestell Gallery za izložbu *Kokoschka*, održanu 1941. g. u Buchholz Gallery te za Kokoschkinu retrospektivnu izložbu održanu 1948. u Bostonu i New Yorku. Nepoznato je da li se Bonestell Gallery brinula o bisti u vrijeme kad je pismo napisano, ali tada ga je, naime, Scheu-Riesz nudila na prodaju.

Zanimljivo je to što se ilustracija Kokoschkinu autoportreta nekoliko puta pojavljivala u njemačkim novinama kao primjer tzv. izopačene umjetnosti,⁴ te je čak navedena u katalogu istoimene izložbe koja se iste godine održavala diljem Njemačke, iako je tada djelo već bilo u SAD-u.

Načela provjere građe pripremljene za donaciju ili otkup

Kao što je već rečeno, predmet se prihvaća samo ako ga muzej može zakonito posjedovati. Da bi se ostvario prijenos vlasništva u skladu sa zakonom, mora se najprije provjeriti je li donator ili prodavatelj također i zakoniti vlasnik predmeta. Predmet ne smije biti ukraden, odnosno ne smije biti ponuđen muzeju bez znanja mogućih drugih vlasnika - obitelji, a za arheološke predmete iz razdoblja antike važno je da su pribavljeni na legalan način, što isključuje mogućnost potraživanja zemlje iz koje oni potječu. Dakle, MFA je utvrdio svoju politiku otkupa i doniranja umjetnina koje su podložne vrlo strogim mjerama provjere, prema najvišim standardima etičke i profesionalne prakse, tako da se apsolutno ne podržava ulazak umjetnina upitnog podrijetla. Sve informacije o politici prikupljanja javnosti su dostupne na mrežnim stranicama MFA-e.⁵

Dobri mehanizmi provjere podrijetla

- Pokretanje pozitivne prakse provjere podrijetla pri kupnji ili donaciji umjetnina; obvezno provjeravanje segmenta podrijetla i njegovo inkorporiranje kao standard pri akviziciji.
- Postavljanje sustava upitnika radi omogućivanja sigurnije nabave umjetnina. Postavljanje pitanja, bilježenje svih poznatih podataka, ali i nepoznanica, vođenje zapisnika o tome zašto je nabava umjetnine prihvatljiva i moguća. Prikupljanje papirnato traga za sve oblike upita i istraživanja. Ako se umjetnina pribavlja iz neke druge države, potrebno je upoznati pravni okvir i praksu te zemlje.
- Preuzimanje odgovornosti, odnosno obvezno provjeravanje i istraživanje svih podataka nasuprot isključivom oslanjanju na dobivene podatke o umjetninama. Aukcijske kuće ili privatni kolekcionari, u usporedbi s muzejima, nisu toliko izloženi javnom mnijenju i ne običavaju često detaljno provjeravati podrijetlo umjetnine.
- Svako istraživanje treba shvatiti kao pojedinačan slučaj. Iako u više primjera možda postoje dodirne točke, nikad ne treba primjenjivati istu ukalupljenu proceduru istraživanja za dva različita slučaja.

⁴ S usponom nacizma umjetnost je dobila naglašenu propagandnu zadaću, s ideološkom pozadinom koja je isticala važnost rasne čistoće i nadmoći, a moderna je umjetnost vizualno i tematski bila neshvatljiva, stoga i neprihvatljiva. Izopačena umjetnost (*Entartete Kunst*) termin je kojim su u nacističkoj ideologiji bila označena djela impresionizma, ekspresionizma, kubizma, dadaizma, apstraktni umjetnosti i nadrealizma, te su kao takva bila uklonjena iz javnih, ali i iz privatnih prostora. Mnogobrojne slike, skulpture i grafike prikazane su na izložbi *Izopačena umjetnost* 1937. g., koja je trebala upozoriti publiku na subverzivnost, nastranost i nemoralnost moderne umjetnosti.

⁵ <http://www.mfa.org/collections/art-past/acquisitions-and-provenance-policy>

sl.3. Autoportret kao ratnika, Oskar Kokoschka, 1909.

sl.4.-5. Primjer istraživanja podrijetla nekog predmeta prije njegove akvizicije:

Na godišnjem Europskom sajmu lijepih umjetnosti (TEFAF) u Maastrichtu, 2011. godine se pojavio rijedan primjerak dvostranog Gnadenpfenniga privjeska iz 17. st. za koji se iz aukcijskih kataloga saznalo da je bio u vlasništvu Schlossmuseuma u Gothi (pokrajina Saksonija) te se smatrao nestalim u razdoblju II. svjetskog rata.

66
Goldenes Medallienkleinod
mit emailierter Fassung Ernsts I. und seiner Gemahlin Elisabeth Sophie, um 1653/65.
MK Gotha, Verlust 1949

Primjer istraživanja podrijetla nekog predmeta prije njegove akvizicije

Prilikom razmatranja kupnje njemačkog privjeska iz 17. st. na godišnjemu Europskom sajmu lijepih umjetnosti (TEFAF) u Maastrichtu 2011. g., Muzeju je bila dostupna samo jedna informacija glede povijesti vlasništva tog predmeta. U pitanju je bio iznimno vrijedan primjerak, medaljon načinjen od dvostranoga *Gnadenpfenniga*, obrubljen nježnim emajliranim okvirom. Ugledni londonski trgovac umjetninama, S. J. Phillips naveo je da je do 1969. g. privjesak pripadao američkom kolekcionaru nakita Melvinu Gutmanu, koji ga je te godine, zajedno s cijelom zbirkom, prodao na aukciji kuće Sotheby's. Uvidom u prodajni katalog Gutmanove zbirke, Reed je saznala da su Gutmanovoj prodaji privjeska prethodile još dvije: jedna u Lucernu 1957. g., kada je privjesak prodan iz zbirke trgovca Jacoba Hirscha, a prije toga u New Yorku 1949. g., kada ga je prodavao trgovac Joseph Brummer. U sva tri aukcijska kataloga objavljeni su ilustracija i podrijetlo, uz navod da je privjesak podrijetlom iz Schlossmuseuma u Gothi, u pokrajini Saksonija, ali bez datuma i drugih konkretnih informacija.

Istraživanjem arhiva Josepha Brummera došlo se do podatka da je privjesak 1947. g. kupljen od Galeries Berry-Hill iz New Yorka. Provjerom specijaliziranih baza podataka o ukradenim umjetninama utvrđeno je da nikakvi zahtjevi za privjeskom nisu zabilježeni u registru Art Loss Register, niti je on bio registriran u njemačkoj bazi www.lostart.de.

Dodatna okolnost koju je trebalo razmotriti kao bitan činitelj u istraživanju bila je to da je Schlossmuseum 2011. g. uspio vratiti komade majolike izgubljene za vrijeme Drugoga svjetskog rata. Stoga se MFA obratio izravno muzeju u Gothi. Uz odgovor su dobili stranice iz publikacije objavljene 1987. g. u kojoj se privjesak navodi kao gubitak iz Drugoga svjetskog rata. Slučaj je, uz posredovanje Art Loss Registera, riješen 2011. g., kada S. J. Phillips - na početku spomenuti ponuđač predmeta - svojevolumno vraća privjesak muzeju u Gothi.

Taj slučaj eksplicitno upućuje na opravdanost ulaganja truda i sredstava u istraživanje potencijalnih akvizicija jer se time izbjegava kupnja ukradenog predmeta, te, dugoročno gledano, otpadaju brojni troškovi - od konzervacije i restauracije predmeta do eventualnih sudskih postupaka.

Smjernice upitnika Museum of Fine Arts, Boston pri otkupu ili posudbi građe.

NAZIV DJELA I OPIS

Autor (ako je poznat)

Vremensko razdoblje nastanka djela

Vrijednost djela

Gdje je djelo nastalo? Ako lokacija nije poznata, napraviti listu zemalja koje bi to mogle biti

Tko djelo prodaje, donira ili posuđuje? Koja je adresa te osobe?

Tko je vlasnik umjetničkog djela?

Gdje je i od koga je sadašnji vlasnik pribavio djelo? (Provjeriti i sve prethodne vlasnike djela.)

Koji još dokazi o povijesti djela postoje? (Primjerice, vlasnike djela moguće je detektirati od određenog datuma u prošlosti, ali i manira kojom je djelo napravljeno/restaurirano možda upućuje na raniji datum.)

Ako je djelo uvezeno, provjeriti svu dokumentaciju o ulasku djela u zemlju (provjeriti dokumentaciju koja prati djelo pri izlasku iz zemlje podrijetla ili neke druge zemlje).

- Izložbena povijest djela (katalozi, datumi)
- Izdavačka djelatnost vezana za djelo (naslovi, datumi i svi podaci o podrijetlu ili vlasništvu)
- Koji su mrežni izvori korišteni pri provjeri umjetnine (UNESCO, Interpol, Art Loss Register, web stranice država s podacima o kulturnoj baštini)?
- Jeste li svjesni potraživanja prema djelu ili mogućnosti da u dogledno vrijeme netko potražuje djelo?
- Postoje li fizička obilježja koja govore o tome da bi djelo moglo biti ukradeno ili da ima neprimjerenu prošlost?

Primljeno: 25. svibnja 2013.

EXAMINATION PROVENANCE OF ARTWORKS IN THE MUSEUM OF FINE ARTS IN BOSTON

The big museums in the world have been increasingly faced in recent years with the problems caused by imprudent and, one has to say, conscienceless ways of collecting museum material. Although many circumstances did perhaps favour such a practice in the past, today cases are increasingly emerging of well known artistic masterpieces, the symbols of the museum in which they are held, becoming the object of disputes between claimants with alleged title to the works, and the museums, to that moment the unquestioned owners of the objects.

On the one hand, technological development enables increasing accessibility and flow of information on the Internet, particularly in the form of databases, with the possibility of researching documentation in numerous state archives, and on the other hand there are the statutory provisions that, naturally, are not the same everywhere, making every case a case for itself.

But it can be said that the investigation of the provenance of artworks has today become an additional museum task that, depending on museological and legal practice of a given state, will in the near future even require a specialised museum expert – an investigator of the provenance of artworks. From the example of the Museum of Fine Arts in America, we can obtain a general idea of how this new and unprecedented job actually works – what the tasks and duties of the investigator, and the way the work is reflected in the whole work of the museum. The investigator of the Boston museum, Victoria Reed, presented the development and work of her job in three lectures held as part of the workshop Provenance Research Training Programme held this year in Zagreb. The focus of the workshop was investigation into artworks stolen from Jews during the time of Nazism in Europe.

Victoria Reed presented cases from the MFA, in which some artworks were stolen from their Jewish owners during World War II, as well as cases of theft and smuggling of archaeological artefacts from the Near and Far East. Some of the objects had to be returned to their legal owners, some purchases had to be cancelled, while some of the objects investigated were shown to be legally present in the MFA, or could be legally purchased for its holdings. In the following article we shall provide examples of research into objects within the museum collection of the MFA and the research into objects by the museum just before they are about to be purchased.